

PhDr. Jan Drahoňovský
University of Hradec Králové
Faculty of Education
Institute of Social Studies
Department of Cultural and Religious Studies
jan.drahonovsky@uhk.cz
ORCID: 0000-0003-3242-7722

Sociální zařazování odsouzených v české věznici: taktiky, vazby a pozice

Social Positioning of Convicts in a Czech Prison: Tactics, Ties and Positions

Abstrakt

Článek zkoumá, jak si odsouzení v české mužské věznici hledají své místo mezi ostatními. Na základě kvalitativního výzkumu v jedné věznici běžného ubytovnového typu se ukazuje, že sociální pozice nevzniká pouze z formálního statusu či subkulturní hierarchie, nýbrž z průniku reputačních markerů, neoficiálních kontaktních rolí, vztahových vazeb a sociálních taktik. Hlavním přínosem článku je analytické schéma sociálních pozic založené na dvou osách: vztahovém zapojení a sebeprosazení. Studie tak nabízí relační a procesní pohled na vězeňské sociální uspořádání, který lépe odpovídá fluiditě každodenního vězeňského života.

Klíčová slova: sociální pozice odsouzených; sociální taktiky; vězeňská societa; terénní výzkum.

Abstract

This article examines how convicts in a Czech men's prison find their place among others. Based on qualitative research conducted in a standard dormitory-style prison, the study demonstrates that social position arises not only from formal status or subcultural hierarchy but also from the intersection of reputational markers, unofficial contact roles, relational ties, and social tactics. The main contribution of the article is an analytical scheme of social positions based on two axes: relational engagement and self-assertion. The study thus offers a relational and process-oriented perspective on the prison social order, which better reflects the fluidity of everyday prison life.

Keywords: social position of convicts; social tactics; prison society; field research.

1. Úvod

Nástup odsouzeného do vězení neznamena pouze vstup do formálního režimu instituce, jejích pravidel a organizačních omezení. Současně jde o vstup do sociálního světa ostatních odsouzených, v němž je třeba si nalézt určité místo, porozumět

místním očekáváním a navázat takové vztahy, které umožní každodenní fungování. Sociální zařazení odsouzeného přitom není marginální otázkou vězeňského života. Podílí se na tom, jakému respektu či odstupu bude vystaven, s kým bude spojován, komu bude důvěřovat a jaké možnosti či rizika se mu ve vězeňském prostředí otevrou.¹

Dosavadní výzkum tento proces často zachycoval prostřednictvím typologií vězeňských rolí a tříd. Tyto přístupy byly heuristicky cenné, protože pojmenovaly statusové rozdíly, reputační markery i základní podoby vězeňského uspořádání. Současně se však ukazuje, že samy o sobě nevysvětlují dostatečně, jak se sociální pozice odsouzených utvářejí v každodenních interakcích. Současná zahraniční literatura proto vedle statusových znaků upozorňuje také na význam sociálních vazeb, časové dynamiky trestu, sebe prezentace a anticipace důsledků vlastního jednání.

Český výzkum dosud pracoval převážně s vertikálními modely vězeňského uspořádání. Ty sice dobře zachycují některé rozdíly v postavení, méně však osvětlují, jak se místo odsouzeného v konkrétním oddílu fakticky vytváří, upevňuje a proměňuje. Cílem článku je proto empiricky popsat a vysvětlit, jak se sociální zařazování odsouzených mezi ostatními odehrává a jaké okolnosti a sociální taktiky je spoluutvářejí.

Článek vychází z kvalitativního materiálu získaného v jedné české mužské věznici. Sleduje jednak okolnosti, které sociální zařazování mezi ostatními podmiňují, jednak sociální taktiky, jimiž odsouzení své místo v kolektivu utvářejí a udržují. Na tomto základě předkládá analytické schéma sociálních pozic, které nabízí jemnější uchopení vězeňského sociálního uspořádání.

2. Teoretická východiska

Dosavadní výzkum vězeňské society zachycoval postavení odsouzených především pomocí tříd, rolí a adaptačních figur. Pro tento článek je však klíčové, že novější literatura posouvá pozornost k vztahově zakotvenému, procesnímu a institucionálně podmíněnému chápání sociální pozice.

2.1 Od vertikálních typologií k relačním pozicím

Již klasické studie vězeňských subkultur se snažily popsat, jaké sociální pozice a role se mezi odsouzenými utvářejí. Často přitom pracovaly s představou relativně přehledného hierarchického uspořádání, v němž lze jednotlivce zařadit do rozlišitelných kategorií. Clemmer například popsal tři třídy vězňů podle ekonomického klíče; současně však upozornil, že pro pochopení postavení odsouzeného nemusí být rozhodující jen jeho vertikální status. Důležité je také horizontální členění podle věku, postojů, zájmů či dalších charakteristik, které určují, s kým se jedinec stýká a ke komu se přimyká.²

¹ Pro účely tohoto článku je *status* chápán jako reputační ocenění či odstup, *role* jako relativně ustálená sociální funkce, *taktika* jako způsob jednání vůči ostatním, *pozice* jako výsledné umístění v sociálním poli a *zařazování* jako proces získávání této pozice.

² CLEMMER, Donald. *The Prison Community*. 2nd edition. New York: Rinehart & Company, 1958. ISBN 978-00-3008-155-2.

Další autoři spojovali sociální pozici odsouzeného se vztahem k neformálním normám a k oficiální organizaci věznice. Sykes,³ Garabedian⁴ i Goffman⁵ popsali různé typy přizpůsobení podmínkám věznice a totální instituce. Tyto přístupy přesvědčivě zachycují statusové rozdíly a základní role, méně však vysvětlují, jak se sociální pozice mění v čase, jak vznikají menší vztahové útvary a jak se vertikální rozdíly prolínají s horizontálními vazbami.

Vedle deprivací perspektivy, zdůrazňující vliv vězeňského prostředí, se prosadila i perspektiva importační, podle níž si odsouzení do vězení přinášejí postoje, zkušenosti a vzorce chování získané již dříve. Irwin a Cressey,⁶ Jacobs⁷ a další upozorňovali na význam předchozí socializace, typu trestné činnosti, užívání drog, věku nebo jiných importovaných charakteristik. Pozdější výzkumy však ukázaly, že tyto proměnné nepůsobí lineárně ani samostatně.⁸ Sociální pozici odsouzeného proto nelze uspokojivě vyložit ani pouze vlastnostmi jedince, ani pouze institucionálním tlakem; vzniká spíše v jejich průniku.

Další výzkumy taktéž přidaly do sociálního zařazení rozměr času. Např. Wheeler ukázal, že zapojení odsouzeného do vězeňské sítě i jeho orientace na ostatní a na instituci se proměňují podle fáze trestu.⁹ To relativizuje představu pevných a neměnných tříd: to, co se jeví jako stabilní pozice, může být ve skutečnosti jen dočasným výsledkem určité fáze adaptace.

Toch popisuje tento proces metaforou „hledání niky“, tedy místa, v němž může jedinec ve vězeňském prostředí relativně bezpečně existovat. Nově příchozí se podle něj snaží rychle se zorientovat, navázat první vztahy a vyhnout se situacím, které by jej vystavily zbytečnému riziku. Součástí tohoto procesu je snaha najít oporu v malé skupině nebo alespoň v jednom důvěryhodném člověku.¹⁰ Sociální pozice se tak nerodí jen z předem dané „třídy“, ale i z konkrétních interakcí, voleb a vazeb.

Podobně Schmid a Jones upozorňují, že adaptace na vězení zahrnuje i vytváření nového sociálního Já. Odsouzený si musí vybudovat takovou sebe prezentaci, která mu umožní každodenně fungovat mezi ostatními a současně sníží riziko viktimizace

³ SYKES, Gresham M. *The Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison*. Princeton, N. J.: Princeton University, 1958. 144 s. ISBN 9780691130644.

⁴ GARABEDIAN, Peter, G. Social Roles in a Correctional Community. *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*. Chicago: Northwestern University Pritzker School of Law, 1964, 55(3), 338–347.

⁵ GOFFMAN, Erving. *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Anchor Books, 1961. ISBN 978-0-14-013739-2.

⁶ IRWIN, John a Donald, R. CRESSEY. Thieves, Convicts and the Inmate Culture. *Social Problems*. Oxford University Press, 1962, 10(2), 142–155.

⁷ JACOBS, James, B. Street Gangs behind Bars. *Social Problems*. Oxford University Press, 1974, 21(3), 395–409.

⁸ AKERS, Ronald, L., Norman, S. HAYNER a Werner GRUNINGER. Homosexual and Drug Behavior in Prison: A Test of the Functional and Importation Models of the Inmate System. *Social Problems*. Oxford: Oxford University Press, 1974, 21(3), 410–422.

⁹ WHEELER, Stanton. Socialization in Correctional Communities. *American Sociological Review*. 1961, 26(5), 697–712.

¹⁰ TOCH, Hans. *Living in Prison: The Ecology of Survival*. Revised edition. Washington (DC): American Psychological Association, 1992. 403 s. ISBN 1-55798-176-0.

nebo sociálního znevážení.¹¹ Jednání ve vězení tedy nelze chápat jen jako spontánní reakci na situaci, ale také jako průběžnou práci s reputací, dojmem a očekávanými důsledky vlastního vystupování. V tomto ohledu je sociální pozice výsledkem nejen připsovaného statusu, ale i aktivní taktiky.

Také pozdně-moderní výzkum zdůrazňuje, že přizpůsobení odsouzeného nelze redukovat na jedinou osu. Crewe například ukazuje, že jednání vězňů vůči podmínkám trestu má více podob (typ fatalista, stoik, hráč...), a že odsouzení s nimi zacházejí aktivně a situačně.¹² Pro tento článek je podstatné právě toto východisko: sociální pozice je průběžně utvářeným výsledkem sociálního čtení, sebe prezentace a taktizování.

2.2 Relační a institucionální podmíněnost

Současnější literatura dále ukazuje, že sociální pozici odsouzeného nelze vysvětlit bez ohledu na konkrétní institucionální uspořádání věznice. Neformální řád se totiž neodehrává ve vakuu, ale v prostoru, který je architektonicky a organizačně strukturován. Morris a Worrall upozorňují, že architektura a organizace pohybu nejsou jen kulisou sociálních vztahů, ale aktivně ovlivňují jejich podobu. Věznice s větší prostupností kontaktů a širšími možnostmi pohybu mohou podporovat méně rigidní a otevřenější sociální uspořádání než prostředí silně segmentované a uzavřené.¹³

Tato perspektiva zároveň přesouvá pozornost od otázky „do které třídy patří?“ k otázkám „s kým je spojen?“, „jaké vazby jej ukotvují?“ a „jaké postavení má v konkrétní konfiguraci vztahů?“. Právě tímto směrem míří síťová perspektiva. Kreager a jeho kolegové ukazují, že vězeňské vazby bývají organizovány kolem několika vlivných aktérů propojujících různé skupiny a fungujících jako uzly přenosu informací, kontaktů a vlivu.¹⁴ Kreager a Kruttschnitt pak připomínají, že vysoké postavení může být založeno nejen na reputaci, ale i na schopnosti zprostředkovávat vztahy a pohybovat se napříč sociálním prostorem.¹⁵

Některé studie navíc ukazují, že pro zařazení odsouzeného jsou důležitější jeho konkrétní vztahové zakotvení než příslušnost k abstraktní kategorii. Ricciardellová v kanadském kontextu upozorňuje na význam předchozích známostí,¹⁶ obdobně Bonyová ve Francii ukazuje členění vězeňské populace podle již existujících vazeb

¹¹ SCHMID, Thomas, J. a Richard S. JONES. Suspended Identity: Identity Transformation in a Maximum-Security Prison. *Symbolic Interactions*. JAI Press, 1991, 14(4), 415–432. ISSN 0195-6086.

¹² CREWE, Ben. *The Prisoner Society: Power, Adaptation, and Social Life in an English Prison*. New York: Oxford University Press, 2009. ISBN 978-0-19-957796-5.

¹³ MORRISS, Robert, G. a John L. WORRALL. Prison Architecture and Inmate Misconduct: A Multilevel Assessment. *Crime & Delinquency*. SAGE, 2014, 60(7), 1083–1109.

¹⁴ KREAGER, Derek A.; SCHAEFER, David R.; BOUCHARD, Martin; HAYNIE, Dana L.; WAKEFIELD, Sara; YOUNG, Jacob a Gary ZAJAC. Toward a Criminology of Inmate Networks. *Justice Quarterly*. Routledge, 2016, 33(6), 1000–1028.

¹⁵ KREAGER, Derek A. a Candace KRUTTSCHNITT. Inmate society in the era of mass incarceration. *Annual Review of Criminology*. 2018, 2018(1), 261–283.

¹⁶ RICCIARDELLI, Rose. An Examination of the Inmate Code in Canadian Penitentiaries. *Journal of Crime and Justice*. 2014, 37(2), 234–255. ISSN 0735-648X.

zvenku.¹⁷ Naproti tomu Skarbek zdůrazňuje význam organizovanějších forem neformální kontroly v podobě gangů.¹⁸ Tyto rozdílné obrazy naznačují, že forma sociálního uspořádání není univerzální, ale závisí na institucionálních a kulturních podmínkách konkrétního prostředí. Pro tento článek z toho plyne, že podobu vězeňského sociálního uspořádání spoluurčují nejen reputační rozdíly, nýbrž i to, jaké vazby a uzlové role dané institucionální prostředí vůbec umožňuje.

2.3 Český výzkum a meze vertikálních modelů

V českém prostředí se problematika sociálních pozic odsouzených objevovala spíše okrajově a převažoval v ní důraz na vertikální stratifikaci. Tento přístup měl nepochybnou heuristickou hodnotu, současně však ponechal otevřenou otázku, jak se statusové rozdíly propojují s vazbami, lokálními rolemi a situačním jednáním v každodenním životě oddílu.

Sochůrek,¹⁹ Netík,²⁰ Mezník,²¹ Lochmannová²² i Juříček a Smolík²³ popisují vězeňský svět pomocí relativně rozpoznatelných figur a statusových úrovní. Kupříkladu Dirga a jeho tým udávají rozdělení odsouzených do tří tříd (králové, šašci, koniny) na principu fyzické dominance.²⁴ Vedle tělesné síly vstupují do hry také závažnost trestné činnosti, vězeňská zkušenost, solventnost, schopnost získávat nedostatkové statky, pracovní zařazení, známosti, kulturní kompetence i různé projevy sebeovládání či osobního stylu. Takto široké spektrum naznačuje, že sociální pozici nelze bez ztráty převést na jedinou osu hierarchie.

Současně se ukazuje i vnitřní napětí těchto modelů. Jednotlivé typologie se neshodují v počtu a označení tříd, ani v principech jejich vymezení. Představu rigidní a stabilní struktury navíc zpochybňují i zjištění, podle nichž si značná část odsouzených svou vlastní pozici nedokáže jednoznačně určit. V sondě Juříčka

¹⁷ BONY, Lucie. La prison, une « cité avec des barreaux »?: Continuum socio-spatial par-delà les murs. *Annales de Géographie*. Armand Colin, 2015, 124(702/703), 275–299. ISSN 1777-5884.

¹⁸ SKARBEK, David. *The Social Order of the Underworld: How Prison Gangs Govern the American Penal System*. Oxford: Oxford University Press, 2014. 240 s. ISBN 978-0199328505.

¹⁹ SOCHŮREK, Jan. *Úvod do základů psychologie, penologie a viktimologie pro základní odbornou přípravu příslušníků a zaměstnanců Vězeňské služby ČR: (Studijní text)*. Stráž pod Ralskem: IVVS, 2009.

²⁰ NETÍK, Karel; HÁJEK, Stanislav a Daria NETÍKOVÁ. *Psychologie v právu: úvod do forenzní psychologie*. Praha: C. H. Beck, 1997. 140 s. Beckova skripta. ISBN 80-717-9177-6.

²¹ MEZNÍK, Jiří. Druhý život odsouzených: podmínky jeho vzniku. In: MAREŠOVÁ, Alena a KOLEKTIV. *Výkon nepodmíněného trestu odnětí svobody: kriminologická analýza*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2016, s. 152–159. ISBN 978-80-7338-157-8.

²² LOCHMANNOVÁ, Alena. *Tělo za katrem*. Praha: Academia, 2020. 353 s. ISBN 978-80-200-3019-1.

²³ JUŘÍČEK, Petr a Josef SMOLÍK. Interpersonální konflikty mezi osobami ve výkonu trestu odnětí svobody v důsledku ilegální směny. *Bezpečnostní teorie a praxe*. 2024, 2024(1), 29–50. ISSN 2571-4589.

²⁴ DIRGA, Lukáš; LOCHMANNOVÁ, Alena a Petr JUŘÍČEK. The Structure of the Inmate Population in Czech Prisons. *Sociológia*. Bratislava: Sociologický ústav Slovenskej akadémie vied, 2015, 47(6), 559–578. ISSN 1336-8613.

a Smolíka se ke králi přihlásilo 8 % respondentů, k šaškovi 33 % a ke konině 19 %, zatímco bezmála polovina dotázaných svou pozici neznala.²⁵ To neznamená, že statusové rozdíly neexistují, ale spíše to naznačuje, že každodenně žitá sociální realita věznic je proměnlivější a méně přehledná, než předpokládá čistě vertikální model.

Ještě zřetelněji se tyto meze ukazují u českých specifíků. Prvním z nich je koordinační role „barákového“ (případně „kápěčka“).²⁶ Jak ukazují Dirga et al.²⁷ a Lochmannová,²⁸ nejde jen o vysoce postaveného vězně, spíše o zvláštní pozici na rozhraní formálního a neformálního řádu. Barákový je v české literatuře popisován jako odsouzený, který zprostředkovává kontakt mezi ostatními odsouzenými a vychovatelem a podílí se na praktickém chodu oddílu. Jeho autorita není odvozena jen od subkulturní reputace, ale i od napojení na každodenní organizační chod oddílu. Tato mezipozice sama o sobě ukazuje, že postavení odsouzeného se nejeví jako odvoditelné z jediného hierarchického principu, ale spíše jako výsledek několika současně působících mechanismů.

Druhým důležitým mechanismem je „chábrování“ (pevné důvěrné diády). Česká literatura je často spojuje s ekonomickou vzájemností a podporou v podmínkách nedostatku,^{29 30} zároveň však naznačuje, že nejde jen o směnu statků, ale i o důvěru, oporu a každodenní předvídatelnost.³¹ Právě zde se ukazuje význam dyadických a mikroskupinových vazeb, které nelze redukovat na pouhý vedlejší efekt širší hierarchie. Vedle vertikálních rozdílů tak český materiál obsahuje i logiku malých opěrných struktur, v nichž se sociální pozice fakticky ukotvuje.

²⁵ JUŘÍČEK, Petr a Josef SMOLÍK. Interpersonální konflikty mezi osobami ve výkonu trestu odnětí svobody v důsledku ilegální směny. *Bezpečnostní teorie a praxe*. 2024, 2024(1), 29–50. ISSN 2571-4589.

²⁶ Termíny „barákový“ a „kápěčko“ zde používám jako emické označení zachycené ve výpovědích odsouzených a v české vězeňské literatuře, nikoli jako označení oficiální právní funkce. Zákon o výkonu trestu stanoví rovnost práv odsouzených a povinnost odsouzených plnit pokyny a příkazy zaměstnanců Vězeňské služby; z kontaktní či zprostředkující role odsouzeného proto nelze dovozovat nadřizovací pravomoc vůči jiným odsouzeným. Současně však zákon počítá s tím, že vnitřní řád věznic upravuje také činnost odsouzených a jejich podíl na řešení otázek souvisejících se životem ve věznicí (srov. § 14 a § 28 zákona č. 169/1999 Sb.). V tomto smyslu je zde „barákový“ chápán jako aktéry popisovaná kontaktní mezipozice v každodenním chodu oddílu.

²⁷ DIRGA, Lukáš; LOCHMANNOVÁ, Alena a Petr JUŘÍČEK. The Structure of the Inmate Population in Czech Prisons. *Sociológia*. Bratislava: Sociologický ústav Slovenskej akadémie vied, 2015, 47(6), 559–578. ISSN 1336-8613.

²⁸ LOCHMANNOVÁ, Alena. *Tělo za katrem*. Praha: Academia, 2020. 353 s. ISBN 978-80-200-3019-1.

²⁹ SOCHŮREK, Jan. *Úvod do základů psychologie, penologie a viktimologie pro základní odbornou přípravu příslušníků a zaměstnanců Vězeňské služby ČR: (Studijní text)*. Stráž pod Ralskem: IVVS, 2009.

³⁰ DIRGA, Lukáš; LOCHMANNOVÁ, Alena a Petr JUŘÍČEK. The Structure of the Inmate Population in Czech Prisons. *Sociológia*. Bratislava: Sociologický ústav Slovenskej akadémie vied, 2015, 47(6), 559–578. ISSN 1336-8613.

³¹ LOCHMANNOVÁ, Alena. *Tělo za katrem*. Praha: Academia, 2020, 353 s. ISBN 978-80-200-3019-1.

Český výzkum tedy nenabízí jen podporu pro představu vězeňské hierarchie, ale i důvody, proč ji nepovažovat za postačující. Už samotné seznamy statusových markerů ukazují pluralitu zdrojů postavení; jednotlivé typologie nejsou plně souměřitelné; vedle vertikálních tříd se vynořují neoficiálně ustanovené oddílové role a drobné vztahové struktury založené na důvěře a reciprocitě. Výzkumná mezera proto spočívá v tom, že česká literatura dosud přesvědčivě neukázala, jak se hierarchické rozdíly propojují s horizontálními vazbami, organizačně napojenými oddílovými rolami a situačně proměnlivými sociálními taktikami.

Z tohoto problému vycházejí následující výzkumné otázky: 1) *Jaké okolnosti spoluutvářejí sociální zařazování odsouzených mezi ostatními odsouzenými?* 2) *Jaké sociální taktiky vůči ostatním volí a jaké podoby sociálních pozic z těchto taktik vystupují?*

3. Metodologie a prostředí výzkumu

Článek vychází z kvalitativní terénní studie realizované v prostředí jedné české mužské věznice z pozice zasvěcence; hlavní analytický korpus tvoří nestrukturované rozhovory, doplněné terénními poznámkami z pozorování.

3.1 Výzkumné prostředí a zdroje dat

Terénní fáze studie probíhala v letech 2018–2019 v jedné mužské věznici v České republice. Věznice Rýnovice³² představuje zařízení s ostrahou (vyšší a střední stupeň zabezpečení) s typickou architekturou vězeňských ubytoven budovaných v 60. a 70. letech. Disponuje kapacitou přibližně 500 osob; odsouzení jsou ubytováni ve třech budovách, dále členěných na oddíly o zhruba 40–60 mužích s otevřenými vícelůžkovými pokoji, zpravidla kolem deseti lůžek. V době výzkumu bylo zaměstnáno přibližně 60 % odsouzených, převážně na vnitřních pracovištích, menší část mimo věznici. V této věznici panovala čilá vnitřní migrace (změny ubytování napříč oddíly budovami), bylo krajně neobvyklé, že by odsouzený strávil celý svůj trest v rámci jediného oddílu. Tyto podmínky výrazně strukturovaly každodenní kontakt a umožňovaly sledovat mechanismy sociálního zařazování.

Výzkum byl veden z pozice zasvěcence – výzkumník v dané věznici současně působil na pozici psychologa. Tato pozice umožnila dlouhodobé pozorování i rozhovory založené na důvěře, zároveň však vyžadovala zvýšenou pozornost k etice a důslednému oddělení výzkumu od organizační moci. Primární korpus tvoří nestrukturované rozhovory s odsouzenými, zaměřené na zachycení významů z perspektivy samotných odsouzených. Terénní pozorování z vězeňského prostředí v rozsahu přibližně 220 hodin, zaznamenaná v datovaných poznámkách, sloužila jako podpůrný zdroj kontextualizace.

³² Pro účely tohoto výzkumu nebyl název organizace anonymizován s ohledem na možnou porovnatelnost a přenositelnost výsledků. Vycházím i z praxe běžné v anglosaské penitenciární sociologii (srov. CREWE, Ben. *The Prisoner Society: Power, Adaptation, and Social Life in an English Prison*. New York: Oxford University Press, 2009. ISBN 978-0-19-957796-5.)

3.2 Nábor účastníků, sběr dat a etika

Výzkumný soubor tvořilo 15 mužů ve věku 24–62 let (medián 42), kteří ve zkoumané věznicí strávili alespoň 12 měsíců. Lišili se trestní minulostí, předchozí zkušeností s uvězněním, ubytováním i neformální pozicí.

Výzkum byl schválen ředitelem věznic. Účastníci byli náborováni postupně prostřednictvím běžných kontaktů. Po několika krátkých setkáních byli k důvěrnému rozhovoru pozváni muži, kteří měli zkušenost s místním režimem a byli ochotni reflektovat svůj pobyt ve výkonu trestu. Souhlas byl získán písemně a účast byla dobrovolná. Účast nebyla zaznamenávána do vězeňské dokumentace, ani o ní nebyli informováni ostatní zaměstnanci. Rozhovor bylo možné kdykoli ukončit. Odměna nebyla poskytována, s výjimkou obvyklého gesta pohostinnosti v podobě kávy. Aby se snížilo riziko dvojí role, byli přednostně oslovováni muži před propuštěním či přeložením.

Empirický materiál byl shromážděn v letech 2018–2019 jako součást širšího kvalitativního výzkumného projektu zaměřeného na každodenní sociální svět odsouzených. Předložená studie z tohoto korpusu vychází formou cílené sekundární analýzy: původně širší materiál byl nově analyzován s ohledem na užší otázku sociálního zařazování, lokálních pozic a taktik pohybu mezi ostatními odsouzenými.

Rozhovory probíhaly v letech 2018–2019, trvaly 45–90 minut (medián 70 minut) a uskutečnily se v soukromých prostorách věznic bez přítomnosti třetích osob. Byly nahrány, doslovně přepsány, anonymizovány³³ a bezpečně uloženy; identifikační údaje účastníků byly odstraněny a v textu jsou pro ně použity řecké pseudonymy. Zvukové nahrávky byly po dvou letech smazány.

Analýza probíhala tematicky a iterativně. Přepisy rozhovorů byly opakovaně čteny s ohledem na obě výzkumné otázky a byly kódovány všechny pasáže vztahující se k sociálnímu zařazování odsouzených mezi ostatními. Kódy byly následně seskupovány do širších tematických okruhů. V první analytické rovině se oddělily okolnosti, podle nichž jsou odsouzení ostatními čtení a zařazování, a ve druhé rovině taktiky, jimiž sami své místo v kolektivu utvářejí a udržují. V rámci obou rovin byly kódy dále porovnávány, zpřesňovány a reorganizovány až do podoby výsledných podtémat a navrženého schématu sociálních pozic. Terénní poznámky sloužily průběžně ke kontextualizaci a interpretativní kontrole vznikajících závěrů.

4. Výsledky

Výsledky této studie odpovídají postupně na obě výzkumné otázky. Nejprve se zaměřují na okolnosti, podle nichž odsouzení ostatním připisují určité místo v kolektivu, a poté na sociální taktiky, jimiž si toto místo sami aktivně utvářejí a udržují. Analýza tak postupuje od markerů a vztahových podmínek k jednání samotných aktérů.

³³ Názvy míst byly zobecněny, křestní jména nahrazena jiným běžným křestním jménem, příjmení odsouzených nahrazena názvy savců a příjmení zaměstnanců názvy ptactva.

4.1 Podmínky sociálního zařazování

První část výsledků sleduje, z čeho se sociální zařazování odsouzených vůbec skládá. Ukazuje, podle jakých znaků, rolí a vazeb ostatní člověka čtou, kam jej přibližně zařazují a jaký typ odstupů, respektu či blízkosti mu přisuzují.

4.1.1 Markery statusu a odstupů

Stejně jako v běžném životě se i odsouzení při sociální percepci ostatních orientují nejprve podle viditelných nebo snadno zjistitelných ukazatelů. Na jejich základě svému protějšku přisuzují určitou míru statusu, což má přímý vliv na typ interakce s dotyčným. Tento status se přitom nepřisuzuje podle jediného principu, ale podle směsi morálních, reputačních a tělesných markerů.

V analyzovaných datech se skutečně potvrdil vliv některých notoricky uváděných ukazatelů na dojem, který odsouzený vzbuzuje. V první řadě se jedná o spáchanou trestnou činnost. Vyšší reputace se obecně týkala těžších násilných trestných činů, zejména vraždy:

To byl pro mě největší šok. V práci jsem měl brigadýra pana Tchoře, vražda jak vyšitá, barákového mi dělal pan Kňour, vražda jak vyšitá. A lidi jako já, který přijdou s přečinem, tak to jsou ty největší bažanti, s kterejma oni si můžou nakládat, jak chtěj. To funguje tak, že čím víc máte odsezeno, tím jste tady větší king. (Éta)

Trestný čin se zde tak nestává jen právní kategorií, ale i symbolem určité váhy, nebezpečnosti a odstupů. Speciálně v případě vraždy bychom mohli mluvit až o „posvátné bázni“,³⁴ jak ukazuje následující úryvek:

Mě spíš udivovalo, že ten můj trestnej čin mě svým způsobem nadřadil nad ostatní. Oni to takhle berou. Když bych vykrádal sklepy, tak jsem v jedný kolonce, když bych kradl auta, tak jsem v jedný kolonce, když bych někde znásilňoval, tak jsem zas v jedný kolonce, ale když jsem někoho zabil, tak jsem prostě v úplně jiný kolonce. A to je i příčina, že ke mně maj některý jako odstup, jak jsem si všimnul i u jiných odsouzených, který maj závažný trestný čin, že k tomu dochází. Nesetkal jsem se, že by to někdo odsuzoval, že by řek, že jsem hajzl nebo něco. Ne, nikdy! Ten kriminál je zvláštní svět jako. (Tau)

Na opačném konci spektra se nacházejí činy vyvolávající silně negativní referenci a všeobecné opovržení, zejména násilí vůči bezbranným osobám. Nejde přitom jen o morální odsudek, ale i o důvod k odstupů a obezřetnosti.

Já bych jim dal. Ty byli úplně nejniž. Ženskou, když znásilní, to se dá ještě brát, protože bůhví, jak to bylo. Ale co se týče dětí nebo starejch babiček, když je támhle rozsekaj. Nebo faráře zabijou nebo tohle, to prostě NE! (Delta)

S tím úzce souvisí i „odsezenost“, tedy celková zkušenost s uvězněním během života. Reputačně ceněny se zdají být zejména pobyty ve zvýšené ostraze nebo ve věznicích s pověstí drsnějšího sociálního prostředí. Taková zkušenost může fungovat jako znak odolnosti a vězeňské kompetence i tehdy, když ji ostatní znají jen z vyprávění.

³⁴ Srov. MALINOWSKI, Bronisław. *Argonauts of the Western Pacific: An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. 4th edition. London: Routledge, 2014. Routledge classics. ISBN 978-0-415-73864-4.

To já každou chvíli třeba slyším: „Ty, kdybys byl ve Slavkově, ty bys tam shořel!“ Pořád mi předhazují: „Tady tohle není žádný kriminál, to je klokánek. To bys teprve koukal, jaký jsou kriminály!“ (Éta)

Vedle těchto reputačně silných markerů se v každodenním čtení ostatních uplatňují i znaky zdánlivě všednější. Jedním z nich je hygiena, tedy zda se dotyčný pravidelně myje, mění si oblečení, čistí si zuby a celkově o sebe dbá. V podmínkách věznice se podobné znaky ukazují jako překvapivě významné:

To mi vadí taky hodně, ta hygiena lidí, že vstávaj na sčíták neumytý, zuby nevyčištěný. Tyhle věci sleduju, čím dál tím víc mi to vadí. (Lambda)

Nejde přitom jen o čistotu samu, ale i o signál sebeovládání, důstojnosti a morální distance od těch „zanedbaných“. Dalším markerem je vztah k drogám. Ten zde nefunguje jednoduše jako statusový ukazatel, ale spíše jako silný polarizační znak, který spoluurčuje, kdo s kým bude mluvit, družít se a sdílet každodennost:

A poznáte to na člověku, jestli třeba měl něco společného venku s drogama. A hodně lidí v dnešní době se neumí o ničem jiným bavit, než prostě drogy, jaký to bylo venku, a zase drogy a nějaký ty zážitky spojený s téma drogama. A ani ten člověk mě nějak jako neupoutá, že nevím, o čem bych si s něma měl jako bavit. (Kappa)

Ačkoli mezi neuživateli bývá tento životní styl hodnocen převážně negativně, zejména kvůli svým dopadům na klima oddílu, samotní narkomani jej mohou vnímat zcela opačně a připisovat mu určitý druh „in“ statusu.

A ty názory jejich, jak si myslí, že jsou jakoby in tajtim. Mám takovou příhodu: na školáku byly noviny, a tam článek vo nějaký herečce, a ta přiznala, že taky bere drogy. A ten jeden alfa-samec prohlásil: „No a co by měla dělat jinýho??“ Všichni kejvali, jako že jo, že to je správný. To mě vždycky úplně dostane, takovýhle hlášky, když to někde slyším. (Lambda)

Posledním frekventovaným markerem v analyzovaném souboru byla osvalená postava. Ta zjevně může sloužit jako symbol prestiže v prostředí, kde klasický statusový znak v podobě oblečení je silně potlačen.

Když jsem sem přišel, asi ta váha dělala hodně, protože taj to hodně rozlišuju. Voni si furt měřej svaly jak magoři. Kdo taj měl 130 kilo? Voni tohle hodně berou. To byla asi nějaká taková výhoda, že byl nějaký respekt, kterej jsem si jako nějak nezasloužil, ale díky tý postavě to bylo. (Gamma)

Tato podkapitola ukazuje, že sociální status se nepřipisuje podle jediného principu, ale podle souběhu různých markerů, které ostatní průběžně čtou a vyhodnocují.

4.1.2 Oddílové role a lokální autorita

Dalším zdrojem místní autority a statusu odsouzeného může být jeho napojení na každodenní organizační chod oddílu. V českém systému kolektivního ubytování ve velkých oddílech vychovatelé často spoléhají na spojovací článek v podobě neoficiálně ustanovené kontaktní role „barákového“. Prakticky všichni účastníci se o něm zmiňovali a shodovali se, že bez tohoto mezistupně by na oddílu jen obtížně fungoval každodenní provoz. Vedle barákového se v analyzovaném materiálu objevovalo i „kápěčko“. Jejich praktické úkoly se mohou lišit podle konkrétního oddílu, osobnosti vychovatele i samotných odsouzených, kteří tyto role vykonávají.

Kdyby to třeba nikdo nedělal, si myslím, tak by tam byl prostě chaos. A hlavně by měl ten vychovatel daleko víc práce, než má teď. Protože co všichni choděj za barákovým, má na

starosti žádanky, psaní tyhle návštěvy, všechno, to prostě musí někdo obhospodařovat, to by s tou administrativou ten vychovatel ani nemoh stihnout, protože tam by všichni chodili pro něco. Ten kápěčko se stará zase o pořádek, aby bylo prostě, aby ty lidi dbali na ten úklid, aby to nebylo nějaký zvlčený. (Kappa)

Tyto role tedy nepředstavují jen technickou pomoc personálu, ale i zvláštní lokální postavení uvnitř oddílu. Účastníci tuto roli spojovali především s každodenním zprostředkováním žádostí, informací, pořádku a praktického chodu oddílu. Tato mezipozice však mohla podle jejich výpovědí vytvářet prostor pro faktický vliv, zejména při rozdělování rajónů, neformálním dohledu nad pořádkem nebo při ovlivňování vztahů na ložnicích.

Barákovej a kápěčko zaprvý rozhodovali, kdo bude mít jakej rajón. Když jste ho naštvál, dal vám ty nejhorší rajóny, a naopak, když jste mu byl na tý jeho lodi, tak naopak vás zbavil všech těch rajónů. Tzn. že jste třeba nedělal záchody. To jsou neoblíbený rajóny, který nikdo moc dělat nechce. Druhou moc má tím, že může šíbovat jakýmkoli způsobem s tím člověkem v rámci toho oddělení, že řekl: „Já tě na pokoji nechci, seber se a vypadni!“ (Éta)

S těmito rolemi bývá spojován i vyšší respekt a určitá váha v očích ostatních odsouzených.

Tak určitě nějakou váhu tam mezi náma jako maj, jinak by to asi ty lidi si ani neodhlasovali. A když my něco potřebujeme, tak nejdeme za vychovatelem, ale jdeme za ním, mu to řeknem, ať to třeba přednese vychovateli. (Kappa)

V některých případech se tato role může stát nástrojem lokálního nátlaku nebo osobního prospěchu.

Některý lidi, když dostanou funkci, tak toho potom i zneužívaj, třeba v tom směru, že: „Já ti něco vyřídím, ty mi za to koupíš tabák.“ „Já ti taj dám rajóny...“ a takový a takový, a tak maj nějakou velkou moc a pak některý lidi na tom oddíle tím trpěj. Že prostě si z nich dělá třeba koniny, že prostě to přehání, když si to někdo nechá líbit. (Fí)

Jakkoli mohli účastníci pochybovat o konkrétním člověku, který roli zastává, samotnou legitimitu této mezipozice většinou nezpochybňovali. Naopak se zdálo, že podobný spojovací článek mezi odsouzenými a vychovatelem považovali za prakticky nezbytný. Neoficiálně ustanovené kontaktní role v rámci oddílů tak v našich podmínkách nepředstavují pouhou subkulturní třídu, ale zvláštní zdroj lokálního vlivu na rozhraní každodenního provozu a neformálních vztahů mezi odsouzenými. Právě tím dále oslabují představu jediné neformální hierarchie a ukazují, že sociální pozice ve věznici může být spoluutvářena i praktickým napojením na organizační chod oddílu.

4.1.3 Vztahové ukotvení a malé sociální jednotky

Sociální pozice odsouzeného není definována pouze tím, jaký je mu připisován status, ale také tím, s kým se v rámci věznice druží. V podmínkách velkých oddílů totiž člověk nemůže interagovat se všemi, a tak si přirozeně vytváří užší okruh vztahů. Toto třídění přitom souvisí i s dosavadní socializací, předchozími pobyty ve vězení, životním stylem a kulturním rozhledem.

Jedním z důležitých dělítek je samotná míra vězeňské zkušenosti. Ti, kdo výkon trestu dosud neznají, mohou být z určitých hovorů a vazeb částečně vyřazeni, protože nesdílejí stejný repertoár témat ani typ zkušenosti:

Tady se diskutovat o něčem moc nedá. Nejvíc asi o čem se ty lidi bavěj, že koukaj na ty krimi zprávy a ty nesmysly a komentujou to: „Jo, s tím jsem seděl támhle,“ a tak. A hodně tady

se bavěj o těch svých předchozích trestech. Což samozřejmě pro ty lidi, který nikdy v tom výkonu trestu nebyli, je určitá diskvalifikace z těch hovorů. (Éta)

Podobně důležité je však i to, jaký člověk je, o čem mluví, jak se vyjadřuje a co jej zajímá. Kompatibilita se zde vytváří také podle kulturního stylu, témat hovoru a hodnotových preferencí:

Já mám takovej klub chlapů, který přemejšlej. O čem se mám bavit s člověkem, kterej rozumí maximálně tomu, kdo vyhrál nějakej zápas fotbalovej nebo hokejovej? Svářit se vo blbosti, ale nic jinýho neumí, neví. Nezajímá se o to, co třeba támhle se děje. To je vidět. To stačí se podívat, co sleduje ten člověk v televizi. Takhle se to dělí. (Mí)

Ve vězeňském prostředí se takto vytvářené blízkosti často vážou i na společný životní styl, zejména na vztah k drogám. I ten může fungovat jako silný vztahový filtr: pro jedny představuje základ rychlého sblížení, pro druhé jasný důvod k odstupu. Neurčuje tedy jen to, jak je člověk hodnocen, ale i to, do jakých vazeb se vůbec může zapojit.

Na základě těchto afinit pak vznikají menší sociální jednotky – skupinky, party a mikrosvěty v rámci ložnic či oddílů. Právě v nich se každodenní život stává snesitelnějším, předvídatelnějším a bezpečnějším:

Tady máme takovou jakoby partu. Mě na cimře třeba nenapadne zamknout skříňku. Prostě sedím na kulturce, přijde Honza: „Máš čaj nákej?“ A já: „Běž si tam vybrat jakej chceš.“ Prostě důvěřujeme si. Ty kluci taj nekradou, taj se nefetuje... Prostě dobrý. (Zéta)

Ještě častěji se však v datovém materiálu objevovalo úzké důvěrné pouto s jedním člověkem, tedy to, co česká literatura popisuje jako chábrování. Takové pouto zpravidla neslouží jen ke sdílení zdrojů, ale i k orientaci, opoře a elementárnímu „nebýt na to sám“:

Když už jsem někudy šel, tak jsem si našel k sobě rovnýho, abych vyplnil půl hodiny denně nějakou konverzací, abych nekroužil sám. (Íóta)

Už to začíná na tý kulturce, tam vidíte, že tam maj jednu kávu, a dva to pijou z hrníčku, a ty cigarety si furt dělí, a takovýhle. Je to takový charakteristický pro ten vězeňskej život. (Lambda)

Tato pouta navíc nemají jen podpůrnou, ale i ochrannou funkci. Být viděn ve vazbě s respektovaným člověkem může odrazovat ostatní od nátlaku nebo zkoušení hranic.

Já jsem se během vycházky vždycky zdržoval u těch budek, kde byl dozorce, a tím to pro mě haslo. Když tady byl třeba Radim Jaguár, tak jsme chodili s Radimem a kecali jsme. A oni viděli, a kurňa, a byl klid. Protože viděli, že se bavím s Jaguárem, tak si nedovolili. (Chí)

Každodenní vztahové ukotvení se tak neodehrává primárně na úrovni celé vězeňské populace, nýbrž v malých skupinách a dyádách založených na sdílené zkušenosti, kulturní kompatibilitě, důvěře a předvídatelnosti.

4.2 Sociální taktiky zařazování

Zatímco předchozí část sledovala spíše okolnosti sociálního zařazování, následující oddíl se obrací k procesu jednání. Nejde už primárně o to, co ostatní na člověku čtou, ale o to, co sám aktivně dělá, aby si určité místo vybudoval, udržel nebo

nepokazil. Analýza ukázala dvě základní osy rozhodování, podle nichž se sociální taktiky odvíjejí.

4.2.1 Kritické období vstupu a práce s reputací

Z výpovědí odsouzených v analyzovaném souboru vyplývá, že své sociální zařazení vnímali přinejmenším zčásti jako něco, co mají ve vlastních rukou. Zvláštní význam má v tomto ohledu samotný vstup do věznice a poté příchod na konkrétní oddíl. Právě tehdy se totiž vytváří první dojem, první pověst a první odhad toho, jaký člověk vlastně přichází.

Ale já co mám ze svý zkušenosti si myslím, že úplně nejdůležitější pro toho člověka je prvních 14 dní, první měsíc v kriminále, jak se zapíše, jak si to udělá... Když si to posere někdo hned na začátku, čimkoliv, bude třeba zbytečně drzej nebo zbytečně bude machrovat, tak už se to s nim pak potáhne furt. Ty lidi si ho takhle zapíšu, pak už to s nim pojede celej trest. A pak na oddíle to je to samý, jak přijde na ten oddíl, tak zase prvních 14 dní, než ho ty lidi poznaj, to je nejdůležitější. Sice už s ním z tý nástupky může jít nějaká pověst, takže ta nástupka je úplně nejdůležitější, ale když přijde na ten barák, tak znova musí jako by si dávat pozor, aby ten tejdén, 14 dní si ho nezapsali nějak špatně – z jakýhokoli důvodu. (Fí)

Tento úryvek dobře vystihuje, že nově přichozí je od počátku podrobován poměrně intenzivnímu sociálnímu čtení a ostatní si rychle vytvářejí představu, jak se k němu budou chovat. Kritické přitom nejsou jen vnější znaky, ale i to, jak člověk vystupuje, jak působí a co o něm jeho první jednání napovídá z hlediska charakteru.

Jak je někdo moc vstřícněj a rychle se chce skamarádit, je to špatně. Naopak. Když vy spíš toho člověka musíte..., když ta cesta k němu jde pomalu, tak to teprve za něco stojí. Jak je to přátelství vřelý, plácání a tak, tak to nestojí za nic. (Delta)

Zároveň však mezi participanty panovala shoda v tom, že první dojem může být zavádějící. To, co se na začátku jeví jako sympatické nebo naopak odpudivé, se může později ukázat jinak. Sociální zařazení tedy sice začíná velmi brzy, jeho korekce však přichází až s časem, když se člověk „vybarví“.

A po čase jsem zjistil, že ty, který jsou sympatický ze začátku, takový bejt potom nemusej. A naopak, kolikrát ten cikán vypadal sebeodpudivěj, tím potom bylo jednodušší s nim vyjít. (Lambda)

První týdny po nástupu tak nepředstavují jen důležitý moment, ale okno zvýšené reputační citlivosti, v němž se člověk zapisuje do toho, jak jej ostatní na oddílu začnou číst a vyhodnocovat. Sociální zařazení zde nezačíná až stabilizací vztahů, ale už v prvních dojmech, pověstech a odhadech charakteru.

4.2.2 Stažení vs. síťování

První taktická volba se týká míry kontaktu s ostatními. V podmínkách věznice s velkými oddíly a otevřenými ložnicemi, kde je širší sociální styk do značné míry nevyhnutelný, jde o otázku velmi praktickou. Na jedné straně může být kontakt s ostatními zdrojem tlaku, zneužití i otevřených problémů.

Solidarita mezi vězněma neexistuje, to znám jenom z historek a z televize. Proto se s nima moc nedružím, protože jakmile se jim trochu přiblížíte, otevřete, tak se toho snažej spíš zneužít. Okamžitě ťafnout do živýho. (Tau)

Jednou logickou odpovědí na tuto situaci je co nejmenší kontakt s ostatními, případně vědomé stažení. Někteří odsouzení zdůrazňovali, že si do vězení nepřišli

hledat kamarády a že bezpečnější je držet si odstup, nepouštět si nikoho příliš k tělu a zůstat, pokud možno, „sám za sebe“:

Já se straním. Já jsem sólo jednotka. Nikoho jsem nikdy k životu nepotřeboval. Takových lidí, který za něco stojíš, je strašně málo. Proto já se taj nebavím skoro s nikým, nekamarádím se, nechci. (Delta)

Rozhodně je potřeba určitéj druh nepřístupnosti. Aby člověk si nepřipouštěl k tělu každýho. To je základní věc. „Dobře, můžeme spolu nějakým způsobem komunikovat, můžeme se pozdravit, ale nepleť si to s kamarádstvím, já nechci nic po tobě, ty nechtěj nic po mně.“ (Ypsilon)

Jenže úplné stažení má i svou odvrácenou stranu. V prostředí, kde je kontakt s ostatními prakticky nevyhnutelný, může nadměrný odstup vyvolávat pozornost, ostražitost a podezření. Místo klidu pak paradoxně přitahuje dotazy, tlak a zkoušení hranic:

Já mam radši, když mam svůj klid a můžu bejt takovej ten pozorovatel. Jenomže tam to moc nejde, protože jak se těch lidí straníte, tak oni si toho brzo všimnou, a začne jim to vrtat hlavou, a pak přijde: „Proč se mi vyhýbáš?“ a začnou to brát jako že něco skrýváte, a budou si říkat, že to je třeba tím, za co sedím, a pak začnou různý nátlaky... (Lambda)

Na opačném pólu této osy stojí síťování, tedy aktivní budování a udržování kontaktů. Takové vztahy mohou mít zcela praktický význam, protože neformální vazby často prorůstají do formálních organizačních procesů a mohou pomoci například k lepšímu ubytování nebo k získání pracovní pozice:

Bylo to oficiální cestou, a i trochu kluci mi pomohli, co tam tenkrát dělali z tý údržby na tý bépětce, a já jsem se furt ptal, jestli není práce. Asi se uvolnilo místo a oni se tam taky asi zmínili mistroví, zjistili, že jsem zámečnick, tohle a tamto... Už jsem s nima byl nějaký čas. (Fi)

Taky pár lidí jsem prostě stáhnul na kuchyň, lituju toho jako. Třeba jsem stáhnul toho Rypouše. Předtím byl na cétrojce, že prej „na hovno všechno“. Já říkám, „dobrý, zkusim Chrástala [civilního kuchaře], tě dostat na kuchyň“. A povedlo se, a pak změna o 180 stupňů. Takže na to prdim, už se prostě nebudu za nikoho to... (Ksí)

Širší síť kontaktů však nelze redukovat jen na užitek. Sociální vazby samy o sobě pomáhají strukturaci času, rozptylují nudu a činí každodennost snesitelnější. Vedle užších a intenzivnějších vztahů se v mém souboru objevovalo i síťování v širším smyslu, tedy udržování rozptýleného okruhu kontaktů napříč věznicí bez zjevného bezprostředního účelu:

Nejsem mezi nima žádněj frajer prostě, ten drsňák, ale zdravím se se strašně moc rozptylem lidí celkově po lágru, „čau, čau,“ a to. Každěj jako mě rád vidí, to je zajímavý. Jsem bezkonfliktní, dokážu polknout řadu věcí, když to, tak jim poradím nebo řák pomůžu. (Gamma)

Tato taktická volba ovšem nebývá jednoznačná ani trvalá. Většina účastníků neobsazovala jeden pól čistě, spíše oscilovala mezi oběma extrémami. Chtěli mít svůj užší okruh a zároveň si udržovat funkční vztahy s širším okolím. Preferovaná míra sociability se navíc mění s fází trestu: nově příchozí často potřebují orientační vazby nebo naopak obezřetně vyčkávají, ve střední části trestu mívají stabilizovanější okruh kontaktů a s blízcím se propuštěním mají tendenci některé vazby omezovat. Vztahové zapojení odsouzeného tak nepředstavuje pevný rys, ale průběžnou taktiku vyvažující bezpečí, užitek a snesitelnost každodenního života.

4.2.3 Dominance vs. ústupnost

Druhá taktická volba se týká toho, jak odsouzený vůči ostatním prosazuje své hranice a zájmy. Participanti často referovali o potřebě se vymezit vůči tlakům ostatních, něco si prosadit nebo naopak včas ustoupit. Nešlo přitom jen o otevřený konflikt, ale i o to, jak člověk působí, co si nechá líbit a nakolik dává najevo, že s ním není radno příliš zkoušet.

Jednou z výrazných taktik dominance je budování svalové hmoty. Zatímco v předchozí části se osvalená postava objevila jako připisovaný marker statusu, zde se ukazuje i jako prostředek aktivní práce s dojmem a prevence nátlaku.

A hlavně záleželo vždycky na svalech, vždycky na svalech. Čím větší jste, tím větší máte respekt a tím míň máte problémů s lidma, protože si na vás netroufnou. I přes to, že nákej 70kilovej by s ním zameť jako s babičkou, tak prostě ne. Dělá to hodně. Lidi se bojejí rány, lidi se bojejí bolesti. (Delta)

Zároveň je však nápadné, že v materiálu bylo poměrně málo referencí o skutečném násilí mezi vězni. Přinejmenším v podmínkách zkoumané věznice se zdá, že fyzická dominance funguje často spíše jako odstrašení než jako něco, co by se běžně převádělo do otevřených rvaček. To zjevně souvisí i s režimem věznice, v němž může mít násilí pro oba účastníky výrazně nevýhodné důsledky z hlediska práce, spolehlivosti, volnějšího režimu či podmíněného propuštění:

V týhle věznici to je nastavený tak, že je taj hodně křiku, když se něco stane, když někdo něco porušuje. Ale násilí je tady minimum, protože jenom blázen se odváží na někoho vztáhnout ruku. Ale racionálně uvažující člověk chce jít domů. A tady to funguje v týhle věznici, že fungují přerušeni a tak. A hlavně tady se to fakt řeší. (Ksí)

Dominance se ovšem neprojevuje jen tělem nebo implicitní hrozbou síly. Může mít i podobu aktivního překračování hranic druhých, demonstrativního zabírání prostoru nebo snahy určovat pořadí a tón situace. V tomto smyslu nejde jen o „sílu“, ale i o lokální mocenské gesto. Součástí dominance může být rovněž sebe prezentace, například zdůrazňování vlastní trestné činnosti, majetku, vztahů či „gangsterské“ identity. I zde jde o pokus vyvolat dojem síly, výjimečnosti nebo vyšší váhy v očích ostatních, i když bývá takové vystupování často zároveň ironizováno.

Tady máme takový tři experty, který předbíhají ve frontě na oběd. Oni si tím dokazují nějaký svoje povýšenectví, myslí si, že jsou nějaký králové, že jsou něco víc. Vždycky, když mě takovej nákej předběhne, tak já kdybych to měl řešit, bych se dostal na tu jejich úroveň. Já si řeknu: „Ty ubožáku, dyť ty mi nešaháš ani po kotníky.“ Většinou to vadí, ale bojejí se. (Ypsilon)

Na opačném pólu se nachází ústupnost, tedy taktika vyhýbání se konfliktu, ustupování a tlumení třecích ploch. Ta nemusí být vždy nevýhodná. V řadě případů může jít o racionální a funkční způsob soužití s ostatními, zvláště pokud je spojen s klidným vystupováním, spolehlivostí a schopností vycházet s různými typy lidí:

Já mám výhodu v tom, že jsem hodnej. Nejsem konfliktní, málokdy se vytočím. S každým umím vyjít, ať je to primitivní cigoš, kterej je úplně vygumovanej, nebo ať je to inteligent, já umím vyjít s každým. Já jsem nikdy nebyl agresivní, nevyhledával jsem konflikty, lidi se na mě můžou spolehnout. Když někdo potřebuje pomoci, tak mu pomůžu. (Omikron)

Jenže podobné jednání může snadno přejít i do zranitelnosti. Pokud člověk nedokáže včas odmítnout tlak, bránit své hranice nebo se alespoň symbolicky vymezit, může se dostat do pozice oběti:

Nechodim ven, protože mam problémy s konverzací s tímhle tím druhem lidí, takže bych se zbytečně akorát dostával do problémů. Říct „ne, di do prdele,“ to mně prostě nejde. Nedokážu odolávat prostě těm tlakům a těm různým zkouškám, tomu jejich způsobu získávání věcí, takže se chytím do pastí. (Ksí)

Taková zranitelnost navíc nezůstává skrytá. V datovém souboru se opakovaně ukazovalo, že někteří odsouzení dovedou neprůbojnost druhých rychle rozpoznat a obrátit ji ve svůj prospěch:

Některý lidi maj smůlu, protože jsou takový neprůbojný třeba od přírody jsou takový... né že vyloženě slabší, ale že to není chlap úplně. Takže oni to vycejtěj tajty vlčáci a prostě hned se na něj vrhnou. (Fí)

Pozici oběti je přitom třeba odlišit od pozice koniny. Ta je sice také podřízená, ale není nutně založena na bezmoci. V datech šlo spíše o směňovanou a místně uznanou služebnou pozici, která může přinášet materiální výhody a někdy i ochranu:

Na velký cimře uklízí jeden, a z nákupů se mu kupuje tabák a kafe a takhle. Ale on to dělá dobrovolně, on k tomu není nikterak nucený. On se nabídne, „v pořádku, za to budeš honorovanej měsíčně nějakou částkou ve formě platidel, jako je tabák a kafe.“ Ale ten člověk kdykoli může říct: „Hele, kluci, já už to dělat nechci.“ (Ypsilon)

Mezi tvrdou dominancí a úplnou ústupností se pak nachází široké pásmo středních taktik, v němž se pohybuje většina odsouzených. Snaží se neustupovat příliš, ale zároveň zbytečně neeskalovat konflikt a nehrát si na „macha“:

Nechci shazovat nižší úroveň některých, opravdu tam jsou někteří níž. Čím níž, tím víc je tam ta agresivita u nich. Takže prostě na ně se nemůžete povyšovat, navyšovat, ukazovat jim, že jste chytřejší, ale musíte se jakoby snížit na jejich obzor, na jejich mentální úroveň, a ono to projde. (Sigma)

Tato osa není pevnou osobnostní vlastností, spíše situační a proměnlivou taktikou. Něco jiného si člověk může dovolit na začátku trestu a něco jiného v okamžiku, kdy má co ztratit kvůli práci, volnějším režimu nebo podmíněnému propuštění. Umístění odsouzeného na dimenzi dominance–ústupnosti tedy nevzniká jednou provždy, nýbrž jako výsledek průběžného taktizování vůči ostatním, institucionálních pobídek a aktuální fáze trestu.

4.2.4 Dvě osy sociální taktiky a schéma sociálních pozic

Předchozí analýza ukázala dvě opakující se dimenze sociální taktiky: vztahové zapojení a sebeprosazení. Jejich průnik vytváří pole pravděpodobných sociálních pozic. Na ose vztahového zapojení leží na jednom pólu stažení, tedy omezení kontaktu na nezbytné minimum, držení si odstupů a snaha „být sám za sebe“; na opačném pólu stojí síťování, tedy aktivní navazování a udržování kontaktů, a to jak z důvodů praktických, tak pro samotnou potřebu sociálního života. Na ose sebeprosazení pak proti sobě stojí ústupnost, tedy tendence vyhýbat se střetu a tlumit třecí plochy, a dominance, tedy sklon prosazovat se, určovat tón situace a dávat ostatním najevo, kde jsou hranice.

Nejzřetelněji jsou tyto dvě osy patrné na několika prototypických pozicích. Spojení stažení a dominance vytváří pozici *tvrdáka* – odsouzeného, který se příliš nedruží, ostatní k životu nepotřebuje a umí se rázně vymezit, když je to třeba. Na opačné diagonále stojí *konina*, tedy odsouzený výrazně vztahově zapojený, avšak podřízený: je v kontaktu s ostatními, obstarává pro ně různé služby a získává tím

uznané, byť nízké místo v lokálním sociálním poli. Kombinace síťování a dominance pak odpovídá pozici *střelce* – člověka, který se nejen prosazuje, ale zároveň má široký okruh vazeb a dovede je obracet ve svůj prospěch. Konečně spojení stažení a ústupnosti vytváří pozici *zavrženého*: jedince bez opory, bez silnějších vazeb a bez schopnosti se účinně bránit, tedy „černou ovci“ oddílu, kterou lze snadno odsunout na okraj.

Na vrcholu osy dominance stojí *král*³⁵ – výrazně machistická figura. Na opačném pólu sebeprosazení se nachází *oběť*, která se od koniny liší tím, že její podřízenost není směřována za uznané místo nebo ochranu, nýbrž je spojena spíše s tlakem, zranitelností a nedobrovolným ustupováním. Čistému stažení odpovídá *solitér*, který nemá potřebu navazovat kontakty s ostatními odsouzenými; z důvodů rozebraných dále však jde o velmi vzácnou pozici. O čistém síťování bychom naopak mohli uvažovat jen omezeně, protože se v rozhovorech spíše rozpadá do dvou podob: *politika*, jenž umí svých kontaktů obratně využívat ve svůj prospěch, a *žvanila*, jehož taktika je rozpoznána jako prázdné mluvení bez skutečného vlivu.

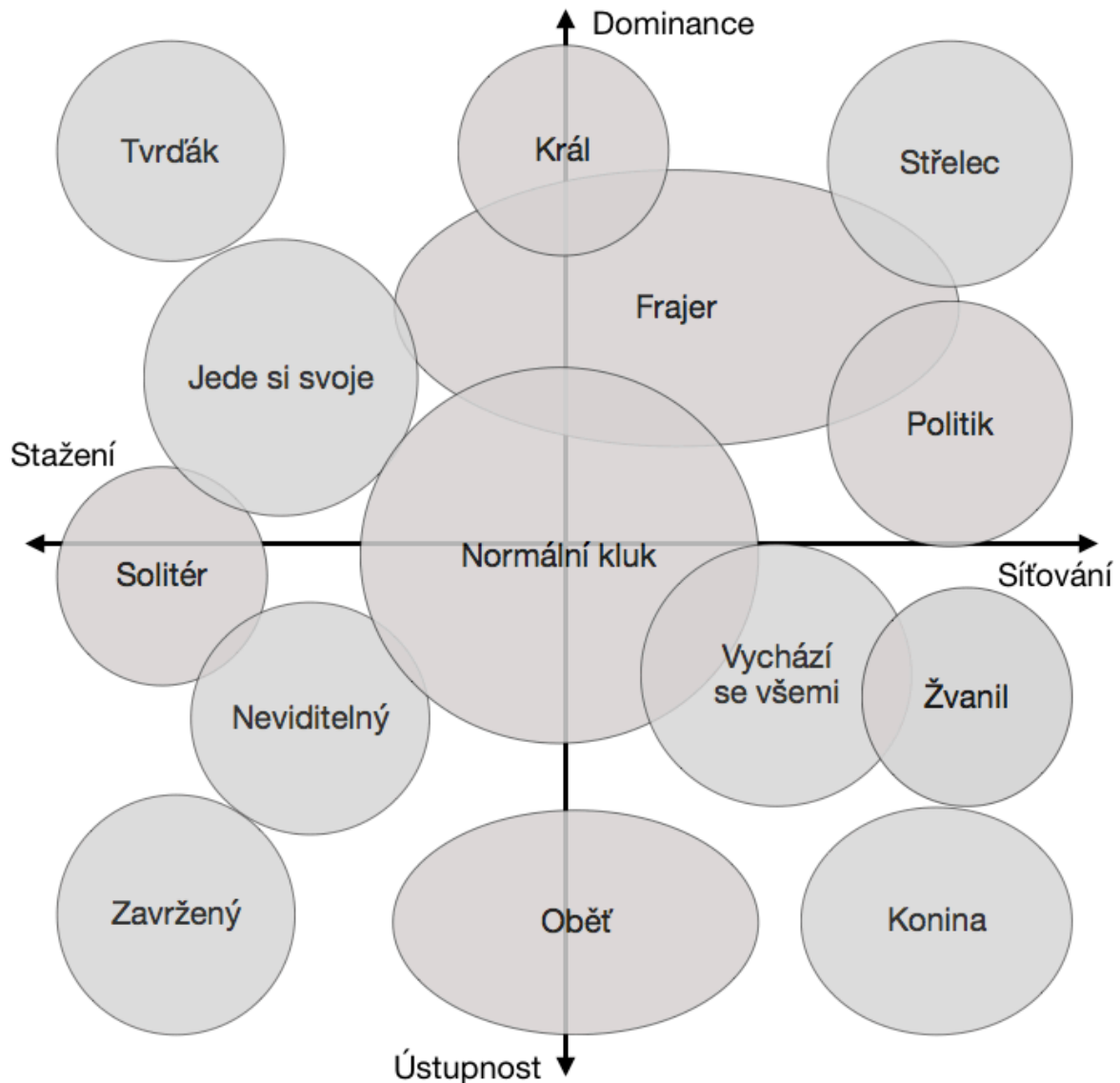
Mezi těmito výraznými body se ovšem rozprostírá širší pole přechodových pozic, v němž se pohybuje většina odsouzených. Tyto figury nepředstavují pevné typy, ale spíše opakující se způsoby umístění v sociálním poli. *Frajer* se nepojí s extrémní dominancí, spíše s dobrou reputací, spolehlivostí a schopností postavit se tlakům ostatních bez otevřené přehnanosti. Na méně konfliktní straně pole se pak nachází ten, kdo „*vychází se všemi*“ – odsouzený sociálně obratný a schopný udržovat širší okruh kontaktů, aniž by sklouzával k poníženosti nebo k přehnanému síťování. Zvláštní pozicí je *neviditelný*: člověk, který se výrazněji neprosazuje ani příliš nedruží, zároveň se však vyhýbá nápadným excesům, a proto se svým způsobem ztrácí ze zorného pole ostatních. Nejde o pozici vysokou, ovšem může představovat účinnou taktiku přežití. Emický výraz „*jede si svoje*“ označuje odsouzeného, který si hledí svého trestu a příliš se neplete do vztahů s ostatními, aniž by se jim zcela vyhýbal.

Střed tohoto analytického prostoru tvoří „*normální kluk*“ – odsouzený, který nepředstavuje výrazný pól ani ve vztahovém zapojení, ani v sebeprosazení. Vztahy s ostatními navazuje přirozeně, ovšem bez potřeby široké sítě; zároveň se nenechá snadno ovládat, aniž by musel dominovat. Právě tito jedinci tvoří mainstream vězeňské society: nebývají nápadní ani okrajoví, nicméně dovedou fungovat v různých typech oddílů a sociálních konfigurací.

Názvy těchto pozic je nutno chápat jako pracovní terminologii, nikoli jako hotovou vězeňskou typologii. Část vychází z emických označení zachycených ve výpovědích (normální kluk, král, konina, střelec, frajer...), část tvoří mé vlastní návrhy na základě výpovědí vztahujících se k typickému chování nebo byly inspirovány klasickými výzkumy (žvanil, politik, tvrdák...) a část představuje analytické pojmenování opakujících se způsobů umístění v sociálním poli. Navržené schéma tedy zachycuje nikoli pevně dané role, nýbrž spíše pole pravděpodobných sociálních pozic, v němž se místo odsouzeného odvíjí od kombinace vztahového zapojení a sebeprosazení.

³⁵ Toto označení bylo skutečně zachyceno ve výrocích odsouzených, ovšem zde neznamená příslušnost k sociální třídě nebo pevně dané roli; označuje jedince s výraznou tendencí k nadvládě nad druhými – v této věznicí na ně bylo pohlíženo spíše posměšně (viz citát Ypsilon).

Obrázek č. 1: Diagram sociálních taktik odsouzených a výsledných pozic

(Zdroj: vlastní zjištění, 2024)

5. Diskuse

Předložené výsledky ukazují, že sociální zařazování odsouzených je výrazně vztahově zakotvené a situačně proměnlivé. Diskuse proto rozebírá, proč se v dané věznici nepotvrdil rigidní vertikální model a jakou roli v sociálním uspořádání hraje čas, institucionální podmínky a vztahové vazby.

5.1 Od vertikálních typologií k sociálnímu poli

Výsledky potvrzují heuristickou hodnotu klasických i českých typologií, zároveň však ukazují jejich limit. České vertikální modely totiž pojmenovávají reputační rozdíly, rozpoznatelné figury i některé zdroje moci a zranitelnosti. Současně však samy naznačují, že postavení odsouzeného nelze odvodit od jediného principu. Vedle

fyzické síly vstupují do hry i solventnost, známosti, pracovní zařazení, zkušenost s vězením či specifické kompetence.³⁶ Moje data tento obraz dále posouvají. Pozici „koniny“ v zásadě potvrzují, ale spíše jako místně uznané podřízené umístění než jako prostý ekvivalent oběti; označení „frajer“ se v tomto souboru nepojí s vrcholnou dominancí, nýbrž spíše s dobrou reputací, spolehlivostí a schopností fungovat mezi ostatními. „Normální kluk“ zde má taktéž oporu – ovšem s významným zpřesněním pomocí nově přidané osy sociability.

Naopak pro představu jednotně dominujícího „krále“, který by plošně ovládal ostatní silou,³⁷ datový materiál neposkytl přímou oporu. Objevují se sice jednotlivci, kteří zkoušejí tlak na slabší nebo si osobují místní převahu, nejde však o univerzálně uznávaný vrchol jediné pyramidy. V tomto směru se zjištění této studie přibližují spíše síťovým přístupům zdůrazňujícím pluralitu vazeb a uzlových postavení než jedinou přehlednou hierarchii. Sociální uspořádání zkoumané věznice se tak jeví spíše jako souběh několika částečně se překrývajících principů než jako jednoznačně čitelná stavba tříd.

5.2 Pozice jako dynamický proces

Výsledky zároveň ukazují, že sociální pozice odsouzeného není jednou provždy daným stavem, ale procesem. V tomto ohledu se stýkají s Wheelerovým upozorněním, že zapojení do vězeňské sítě i orientace na ostatní a na instituci se mohou proměňovat podle fáze trestu.³⁸ Také v mém datovém souboru se objevovaly indicie, že počáteční období je reputačně zvláště citlivé, střední část trestu bývá spojena s pevnějším vztahovým ukotvením a s blížícím se propuštěním mají odsouzení tendenci některé vazby rozpouštět. S ohledem na povahu dat však nejde o longitudinálně doložený vývoj, nýbrž o opakující se náznaky.

Zvláštní význam má počáteční fáze nástupu, kdy se odsouzený „zapisuje“ do lokálního sociálního povědomí. Právě zde se zjištění této studie stýkají se Schmidem a Jonesem, kteří upozorňují na význam image-managementu a budování nového sociálního Já.³⁹ V datovém souboru se opakovaně ukazovalo, že první týdny po nástupu představují okno zvýšené reputační citlivosti: ostatní rychle čtou, jak člověk vystupuje, co o sobě dává najevo a jaký charakter mu lze připsat. Jednou vytvořená pověst se pak překresluje jen obtížně. Na rozdíl od důrazu na sebeprezentaci tvrdosti či gangsterství však sebraná data ukazují, že v tomto typu věznice bývá přehnané machrování spíše ironizováno a znehodnocováno; ceněna je spíše „normálnost“ a „bytí sám sebou“.

³⁶ LOCHMANNOVÁ, Alena. *Tělo za katrem*. Praha: Academia, 2020. 353 s. ISBN 978-80-200-3019-1.

³⁷ DIRGA, Lukáš; LOCHMANNOVÁ, Alena a Petr JUŘÍČEK. The Structure of the Inmate Population in Czech Prisons. *Sociológia*. Bratislava: Sociologický ústav Slovenskej akadémie vied, 2015, 47(6), 559–578. ISSN 1336-8613.

³⁸ WHEELER, Stanton. Socialization in Correctional Communities. *American Sociological Review*. 1961, 26(5), 697–712.

³⁹ SCHMID, Thomas J. a Richard S. JONES. Suspended Identity: Identity Transformation in a Maximum-Security Prison. *Symbolic Interactions. JAI Press*. 1991, 14(4), 415–432. ISSN 0195-6086.

Podobně lze opatrně navázat i na Tochovu metaforu „hledání niky“. ⁴⁰ Ve zkoumaných datech se tato logika neobjevuje jako hledání bezpečného místa v prostředí vysokého fyzického ohrožení, nýbrž spíše jako potřeba co nejrychleji najít minimální oporu, konverzačního partnera, důvěryhodnou dvojici nebo malou skupinu, s níž lze každodenně fungovat. V prostředí s nižší frekvencí otevřeného násilí se tak těžiště přesouvá od hledání fyzického bezpečí k hledání reputačně přijatelného a vztahově snesitelného umístění.

5.3 Architektura, režim a síť vztahů

Podobu zjištěných pozic nelze vysvětlit jen vlastnostmi samotných odsouzených. Významně ji ovlivňují také institucionální podmínky zkoumané věznice. Zatímco řada zahraničních studií vychází z celových systémů s omezenějším kontaktem mezi vězni, v českých věznicích s velkými oddíly a otevřenými ložnicemi je každodenní styk hustší, propustnější a méně segmentovaný. V tomto směru zjištění z Věznice Rýnovice dobře zapadají do úvah Morrise a Worralla, podle nichž architektura a organizace pohybu aktivně formují podobu sociální konfigurace. ⁴¹ Ve zkoumaném prostředí se tak postavení odsouzených se utváří v širší síti kontaktů napříč věznicí.

Tato otevřenost zároveň pomáhá vysvětlit, proč se v datech tak výrazně objevovalo síťování a proč bylo úplné stažení (typ stoika v hrdinském osamění snášejíci svůj trest⁴²) spíše výjimečné. V prostředí, kde jsou kontakty s ostatními do značné míry nevyhnutelné, se i samotný odstup stává nápadným a může vzbuzovat podezření. Stažení zde proto nepředstavuje neutrální absenci vztahů, ale taktiku, která má své náklady. Naopak širší okruh volnějších vazeb může usnadňovat orientaci, přístup ke zdrojům i každodenní fungování.

Právě v těchto podmínkách nabývají zvláštního významu i kontaktní role popisované účastníky jako „barákový“ či „kápěčko“. Nejde zde o oficiální funkce s rozhodovací pravomocí, ale o prakticky významné mezipozice na hranici každodenního provozu oddílu a neformálních vztahů mezi odsouzenými. V tomto směru moje zjištění rozvíjejí pozorování Dirgy a kolektivu a Lochmannové. ^{43,44} Tyto role jsou významné právě proto, že ukazují, jak se lokální váha odsouzeného může opírat nejen o reputaci, ale také o schopnost zprostředkovávat komunikaci, pořádek a praktický chod kolektivního ubytování.

Současně se ukázalo, že i ve velkých oddílech se každodenní život fakticky organizuje v menších důvěrných jednotkách, často na úrovni dvojic či úzkých skupin.

⁴⁰ TOCH, Hans. *Living in Prison: The Ecology of Survival*. Revised edition. Washington (DC): American Psychological Association, 1992. 403 s. ISBN 1-55798-176-0.

⁴¹ MORRISS, Robert, G. a John, L. WORRALL. Prison Architecture and Inmate Misconduct: A Multilevel Assessment. *Crime & Delinquency*. SAGE, 2014, 60(7), 1083–1109.

⁴² CREWE, Ben. *The Prisoner Society: Power, Adaptation, and Social Life in an English Prison*. New York: Oxford University Press, 2009. ISBN 978-0-19-957796-5.

⁴³ DIRGA, Lukáš; LOCHMANNOVÁ, Alena a Petr JUŘÍČEK. The Structure of the Inmate Population in Czech Prisons. *Sociológia*. Bratislava: Sociologický ústav Slovenskej akadémie vied, 2015, 47(6), 559–578. ISSN 1336-8613.

⁴⁴ LOCHMANNOVÁ, Alena. *Tělo za katrem*. Praha: Academia, 2020. 353 s. ISBN 978-80-200-3019-1.

To podporuje česká pozorování o významu chábrování.^{45,46} Zároveň to však ukazuje širší souvislost: čím větší a otevřenější je sociální prostředí, tím větší je potřeba vytvářet malé opěrné body důvěry a předvídatelnosti. Široká síť kontaktů a úzké dyadické pouto se tak nevyklučují, nýbrž doplňují.

Význam institucionálních podmínek se ukazuje i ve vztahu k násilí a dominanci. V datech z dané věznice se prakticky nepotvrdil výskyt „králů“ v klasickém smyslu, tedy jedinců násilně si vymáhajících podřízenost ostatních a stojících na vrcholu striktní osy král–šásek–konina.⁴⁷ To však neznamená, že podobné uspořádání nemůže přetrvávat v jiných typech věznic. Ostatně, v analyzovaném souboru se objevily opatrné reference k tomu, že v prostředích s menší nabídkou práce a celkově tvrdším klimatem může být taková dominance stále výraznější.

Právě v podmínkách zkoumané věznice se však mocenské vztahy zjevně organizovaly jinak. Nízká frekvence otevřeného násilí v sebraném materiálu neznamená absenci moci, ale spíše její přizpůsobení režimu, v němž je fyzické násilí sankčně nákladné a zároveň méně výhodné než jiné způsoby přístupu ke zdrojům. Pracovní zařazení zde otevírá legálnější a stabilnější cesty k penězům, kontaktům i každodenním výhodám, takže část mocenského vyjednávání se přesouvá od přímého násilí k symbolickým tlakům, reputaci, pořadí, lokálnímu vlivu a práci se vztahy. V tomto směru zjištění odpovídají i Moczydłowského nálezu, že s narůstajícími strukturálními možnostmi přístupu ke zdrojům dochází spíše k horizontalizaci sociálních vazeb a k rozvolňování tvrdé vertikální dominance.⁴⁸ V podmínkách kolektivního ubytování se tak sociální uspořádání jeví méně jako stabilní hierarchie a více jako průběžně vyjednávané uspořádání vztahů.

5.4 Meze studie a implikace pro další výzkum

Předložená interpretace má své zřetelné meze. Studie vychází z kvalitativního materiálu získaného v jedné běžné mužské věznici ubytovnového typu, a její závěry proto nelze bez dalšího zobecňovat na jiné typy věznic, ženské věznice ani na prostředí s odlišnou architekturou, režimem a skladbou odsouzených. Navržené schéma je třeba chápat jako empiricky ukotvený model odpovídající konkrétním institucionálním podmínkám, nikoli jako univerzální mapu vězeňské society.

Opatrnost je namístě i ve vztahu k časové dynamice sociálního zařazování. Materiál sice obsahoval opakované náznaky proměn vztahového zapojení, reputační citlivosti i taktik jednání v různých fázích trestu, nešlo však o longitudinální výzkum, který by takové proměny umožnil soustavně sledovat. Stejně tak navržené schéma

⁴⁵ LOCHMANNOVÁ, Alena. *Tělo za katrem*. Praha: Academia, 2020. 353 s. ISBN 978-80-200-3019-1.

⁴⁶ JURÍČEK, Petr a Josef SMOLÍK. Interpersonální konflikty mezi osobami ve výkonu trestu odnětí svobody v důsledku ilegální směny. *Bezpečnostní teorie a praxe*. 2024, 2024(1), 29–50. ISSN 2571-4589.

⁴⁷ DIRGA, Lukáš; LOCHMANNOVÁ, Alena a Petr JURÍČEK. The Structure of the Inmate Population in Czech Prisons. *Sociológia*. Bratislava: Sociologický ústav Slovenskej akadémie vied, 2015, 47(6), 559–578. ISSN 1336-8613.

⁴⁸ MOCZYDŁOWSKI, Paweł. *The Hidden Life of Polish Prisons*. Indianapolis: Indiana University Press, 1992. 190 s. ISBN 0-253-33861-1.

nemá statistickou, ale analytickou povahu: ukazuje pravděpodobné podoby sociálního umístění, nikoli jejich četnost v širší populaci odsouzených.

Přínosné by proto bylo srovnání různých typů věznic podle architektury, prostupnosti kontaktů, pracovních příležitostí a režimových pobídek, aby bylo možné přesněji určit, nakolik je vztahový a síťový charakter zjištěných pozic vázán na konkrétní institucionální podmínky. Užitečné by bylo také ověřit v širším kvantitativním nebo longitudinálním šetření, zda se navržené dimenze vztahového zapojení a sebeprosazení ukazují jako nosné i v jiných prostředích a jak se proměňují v čase.

6. Závěr

Článek ukazuje, že sociální zařazování odsouzených v české věznici nelze uspokojivě vysvětlit ani jen formálním režimem, ani představou jediné pevné neformální hierarchie. Místo odsouzeného mezi ostatními se utváří v průniku několika rovin: reputačních markerů, vztahových vazeb, neoficiálních oddílových rolí a sociálních taktik, jimiž vůči ostatním jedná. Sociální pozice tak nevystupuje jako jednou provždy daný status, ale jako průběžně utvářené a situačně proměnlivé umístění v sociálním poli věznice.

Toto umístění se opakovaně soustřeďuje kolem dvou dimenzí: vztahového zapojení a sebeprosazení. Odsouzení se liší nejen tím, jak jsou druhými čtení, ale i tím, nakolik vyhledávají kontakty, o jaké vazby se opírají a jak vůči ostatním hájí své hranice. Sociální uspořádání zkoumané věznice se proto neukazuje jako přehledná pyramida pevných typů, ale spíše jako proměnlivé konfigurace vztahů, lokálních rolí a taktik, v nichž odsouzení své místo mezi ostatními průběžně hledají, získávají a udržují.

Literatura

- AKERS, Ronald L.; HAYNER, Norman S. a Werner GRUNINGER. Homosexual and Drug Behavior in Prison: A Test of the Functional and Importation Models of the Inmate System. *Social Problems*. Oxford: Oxford University Press, 1974, 21(3), 410–422.
- BONY, Lucie. La prison, une « cité avec des barreaux »?: Continuum socio-spatial par-delà les murs. *Annales de Géographie*. Armand Colin, 2015, 124(702/703), 275–299. ISSN 1777-5884.
- CLEMMER, Donald. *The Prison Community*. 2nd edition. New York: Rinehart & Company, 1958. ISBN 978-00-3008-155-2.
- CREWE, Ben. *The Prisoner Society: Power, Adaptation, and Social Life in an English Prison*. New York: Oxford University Press, 2009. ISBN 978-0-19-957796-5.
- DIRGA, Lukáš; LOCHMANNOVÁ, Alena a Petr JUŘÍČEK. The Structure of the Inmate Population in Czech Prisons. *Sociológia*. Bratislava: Sociologický ústav Slovenskej akadémie vied, 2015, 47(6), 559–578. ISSN 1336-8613.
- GARABEDIAN, Peter, G. Social Roles in a Correctional Community. *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*. Chicago: Northwestern University Pritzker School of Law, 1964, 55(3), 338–347.
- GOFFMAN, Erving. *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Anchor Books, 1961. ISBN 978-0-14-013739-2.

- IRWIN, John a Donald R. CRESSEY. Thieves, Convicts and the Inmate Culture. *Social Problems*. Oxford University Press, 1962, 10(2), 142–155.
- JACOBS, James B. Street Gangs behind Bars. *Social Problems*. Oxford University Press, 1974, 21(3), 395–409.
- JUŘÍČEK, Petr a Josef SMOLÍK. Interpersonální konflikty mezi osobami ve výkonu trestu odnětí svobody v důsledku ilegální směny. *Bezpečnostní teorie a praxe*. 2024, 2024(1), 29–50. ISSN 2571-4589.
- KREAGER, Derek A.; SCHAEFER, David R.; BOUCHARD, Martin; HAYNIE, Dana L.; Sara WAKEFIELD, Sara; YOUNG, Jacob a Gary ZAJAC. Toward a Criminology of Inmate Networks. *Justice Quarterly*. Routledge, 2016, 33(6), 1000–1028.
- KREAGER, Derek A. a Candace KRUTTSCHNITT. Inmate society in the era of mass incarceration. *Annual Review of Criminology*. 2018, 2018(1), 261–283.
- LOCHMANNOVÁ, Alena. *Tělo za katrem*. Praha: Academia, 2020. 353 s. ISBN 978-80-200-3019-1.
- MALINOWSKI, Bronisław. *Argonauts of the Western Pacific: An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. 4th edition. London: Routledge, 2014. Routledge classics. ISBN 978-0-415-73864-4.
- MEZNÍK, Jiří. Druhý život odsouzených: podmínky jeho vzniku. In: MAREŠOVÁ, Alena a KOLEKTIV. *Výkon nepodmíněného trestu odnětí svobody: kriminologická analýza*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2016, s. 152–159. ISBN 978-80-7338-157-8.
- MOCZYDŁOWSKI, Paweł. *The Hidden Life of Polish Prisons*. Indianapolis: Indiana University Press, 1992. 190 s. ISBN 0-253-33861-1.
- MORRIS, Robert G. a John L. WORRALL. Prison Architecture and Inmate Misconduct: A Multilevel Assessment. *Crime & Delinquency*. SAGE, 2014, 60(7), 1083–1109.
- NETÍK, Karel; HÁJEK, Stanislav a Daria NETÍKOVÁ. *Psychologie v právu: úvod do forenzní psychologie*. Praha: C. H. Beck, 1997. 140 s. Beckova skripta. ISBN 80-717-9177-6.
- RICCIARDELLI, Rose. An Examination of the Inmate Code in Canadian Penitentiaries. *Journal of Crime and Justice*. 2014, 37(2), 234–255. ISSN 0735-648X.
- SCHMID, Thomas J. a Richard S. JONES. Suspended Identity: Identity Transformation in a Maximum-Security Prison. *Symbolic Interactions*. JAI Press. 1991, 14(4), 415–432. ISSN 0195-6086.
- SKARBEEK, David. *The Social Order of the Underworld: How Prison Gangs Govern the American Penal System*. Oxford: Oxford University Press, 2014. 240 s. ISBN 978-0199328505.
- SOCHŮREK, Jan. *Úvod do základů psychologie, penologie a viktimologie pro základní odbornou přípravu příslušníků a zaměstnanců Vězeňské služby ČR: (Studijní text)*. Stráž pod Ralskem: IVVS, 2009.
- SYKES, Gresham M. *The Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison*. Princeton, N. J.: Princeton University, 1958. 144 s. ISBN 9780691130644.
- TOCH, Hans. *Living in Prison: The Ecology of Survival*. Revised edition. Washington (DC): American Psychological Association, 1992. 403 s. ISBN 1-55798-176-0.

WHEELER, Stanton. Socialization in Correctional Communities. *American Sociological Review*. 1961, 26(5), 697–712.

Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů.

PhDr. Jan Drahoňovský (*1978) worked as a psychologist for the Czech Prison Service from 2009 to 2019. Since 2015, he has been conducting field-based research on convicts' adaptation to the prison environment. He currently works as a school psychologist and lecturer while completing his doctoral studies.